

УДК: 159.982.2

Алещенко В.І., д. психол. н., професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті висвітлено процес функціонування підсистеми психологічного забезпечення в загальній системі морально-психологічного забезпечення життєдіяльності, підготовки та застосування військ (сил). Розглянуті основні причини недоліків у функціонуванні існуючої системи психологічного забезпечення ЗС України, зазначається необхідність врахування психологічного фактору, його впливу на бойову діяльність військовослужбовців.

На підставі аналізу локальних війн і збройних конфліктів кінця 20-го та початку 21-го століть, досвіду участі ЗС України в антитерористичній операції на сході України, автор показує, що вони мають не тільки військові, але й істотні морально-психологічні особливості, проблеми, а саме: здійснення масованого інформаційно-психологічного впливу на війська й населення сторін, що протистоять, і світове співтовариство в цілому; різке збільшення психогенних втрат, що можуть призвести до значного зниження боєздатності військ; ускладнення розв'язання проблем підтримки сприятливої соціально-психологічної обстановки в районах виконання військами бойових задач; зростання труднощів при підтримці правопорядку, вирішенні соціально-правових і гуманітарних проблем.

Уточнено зміст, основні завдання психологічної підсистеми, погляди на її функціонування в ЗС України. Розроблено складові процесу функціонування психологічної підсистеми та сформульовані рекомендації щодо її удосконалення. Запропоновано створити службу психологічного забезпечення у ЗС України.

Ключові слова: морально-психологічне забезпечення, психологічне забезпечення, психологічна підсистема, організація психологічного забезпечення, Збройні Сили України, служба психологічного забезпечення, особовий склад.

В статье освещен процесс функционирования подсистемы психологического обеспечения в общей системе морально-психологического обеспечения (МПО) жизнедеятельности, подготовки и применения войск (сил). Рассмотрены основные причины недостатков в функционировании существующей системы ПО ВС Украины, отмечается необходимость учета психологического фактора, его влияния на боевую деятельность военнослужащих.

На основании анализа локальных войн и вооруженных конфликтов конца 20-го и начала 21-го столетий, опыта участия ВС Украины в антитеррористической операции на востоке Украины, автор показывает, что они имеют не только военные, но и существенные морально-психологические особенности, проблемы, а именно: осуществление массированного информационно-психологического влияния на войска и население сторон, которые противостоят, и мировое сообщество в целом; резкое увеличение психогенных потерь, которые могут привести до значительного снижения боеспособности войск; осложнение решения проблем поддержки благоприятной социально-психологической

обстановки в районах выполнения войсками боевых задач; рост трудностей при поддержке правопорядка, решении социально-правовых и гуманитарных проблем.

Уточнено содержание, основные задачи психологической подсистемы, взгляды на ее функционирование у ВС Украины. Разработано составляющие процесса функционирования психологической подсистемы и сформулированы рекомендации относительно ее усовершенствования. Предложено создать службу психологического обеспечения в ВС Украины.

Ключевые слова: морально-психологическое обеспечение, психологическое обеспечение, психологическая подсистема, организация психологического обеспечения, Вооруженные Силы Украины, служба психологического обеспечения, личный состав.

Постановка проблеми. У потенціалі бойової могутності Збройних Сил України (далі - ЗС України) особливе значення набуває людський фактор, при якому моральний дух і психічна рівновага особового складу стають найважливішими у збереженні боєготовності й боєздатності Збройних Сил. Актуальність психологічної переваги над противником, як важливого фактору досягнення перемоги підтверджує і сучасний досвід воєнних конфліктів, хід антитерористичної операції на сході України.

Це означає, що сьогодні слід вести мову не тільки про об'єктивну необхідність врахування матеріального, але і психологічного фактору, його впливу на бойову діяльність військовослужбовців, терапію бойових психічних травм, прийоми і методи психологічної війни. А це в свою чергу викликає необхідність ефективного здійснення психологічного забезпечення(ПЗ) в загальній системі морально-психологічного забезпечення(МПЗ) життєдіяльності, підготовки та застосування військ (сил).

До вирішення проблеми ПЗ військовослужбовців збройних сил, в останні роки долучається багато вітчизняних та закордонних учених: В.С. Корольчук, В.В. Стасюк, В.І. Осьодло, О.Ф. Хміляр, Ю.Н. Арзамаскін, А.Ф. Вакаров, О.Г. Караяни, А.В. Черкасов, І.Ф. Феденко та ін. [1-4; 6; 9]. Однак, у прямій постановці проблема функціонування ПЗ як підсистеми МПЗ, зв'язки та відносини між її складовими авторами не розглядалась. В деяких роботах аналізуються тільки окремі складові МПЗ, без їх комплексного взаємозв'язку [3; 6; 8].

Слід помітити, що проблеми психологічного забезпечення дотепер не повною мірою досліджувани, у тому числі в контексті війни на Сході України, її соціально-психологічних наслідків, реформування українського війська, яке йде протягом багатьох років. Фактична відсутність робіт з аналізом підсистеми ПЗ, як складної системи МПЗ зумовила напрямок наукового пошуку автора - уточнення поглядів на функціонування її підсистеми – психологічного забезпечення в ЗС України.

Враховуючи вищезазначене метою статті є охарактеризувати процес функціонування психологічного забезпечення в ЗС України як підсистему МПЗ та сформулювати рекомендації щодо його покращення.

Виклад основного матеріалу. Систему МПЗ життєдіяльності, підготовки та застосування військ (сил) утворюють сили, що взаємодіють між собою, і засоби, державні, військові і інші органи, об'єднання, організації та громадяни, що несуть в межах своєї компетенції всю повноту відповідальності за формування рівня морально-психологічного стану особового складу, який забезпечує виконання поставлених завдань.[1,10].

Згідно Концепція МПЗ підготовки та ведення операцій /бойових дій/ Збройних Сил України, психологічне забезпечення – це комплекс заходів щодо формування, підтримання та відновлення у особового складу психологічних якостей, які забезпечують високу психологічну стійкість військовослужбовців, готовність виконувати бойові завдання в будь-яких умовах обстановки [5]. Складовими ПЗ є: - прогнозування морально-психологічного стану особового складу військ (сил), здійснення психологічної підготовки, психологічного супроводження бойової діяльності, психологічної реабілітації психотравмованих військовослужбовців.

Зміст психологічного забезпечення(ПЗ) залежить від:

- завдань, що отримали війська (сили);
- особливостей воєнно-політичної, оперативної обстановки, соціально-психологічних умов у районах їх бойового застосування;
- морально-психологічного стану своїх військ (сил) і противника;
- політичної мети війни (воєнного конфлікту);
- наявних сил та засобів морально-психологічного забезпечення, тощо.

Аналіз локальних війн і збройних конфліктів кінця 20-го та початку 21-го століть показує, що вони мають не тільки військові, але й істотні морально-психологічні особливості, проблеми, а саме:

1. здійснення масованого інформаційно-психологічного впливу на війська й населення сторін, що протистоять, і світове співтовариство в цілому;
2. різке збільшення психогенних втрат, що можуть призвести до значного зниження боєздатності військ;
3. ускладнення розв'язання проблем підтримки сприятливої соціально-психологічної обстановки в районах виконання військами бойових задач;
4. зростання труднощів при підтримці правопорядку, вирішенні соціально-правових і гуманітарних проблем [7].

Також досвід участі ЗС України в антитерористичній операції на сході України свідчить, що із зазначеними морально-психологічними проблемами, з початком проведення АТО, стикнулись і командування, штаби, офіцери органів по роботі з особовим складом, а саме: фактично

не була створена належна система організації та управління ПЗ, її нормативно-правова та методична база (відсутність Настанови з МПЗ підготовки та застосування військ(сил), не відпрацьована належна взаємодія (з урахуванням змін, які відбулись у структурі органів військового управління); на якості виконання завдань суттєво впливало ускладнення підтримки сприятливої соціально-психологічної обстановки в районах виконання військами бойових задач; збільшення психогенних втрат, що призводило до значного зниження боєздатності військ; стан правопорядку та військової дисципліни у частинах, що безпосередньо беруть участь в АТО.

Основними причинами недоліків у функціонуванні існуючої системи ПЗ ЗС України є:

- повільне впровадження системи психологічної підготовки у ЗС України;

- обмежена керованість соціально - психологічними та виховними процесами у військових частинах (кораблях) та підрозділах з боку органів військового управління;

- недостатній рівень підготовки офіцерського, старшинського та сержантського складу з питань роботи з підлеглим особовим складом;

- моральна застарілість матеріально-технічної бази, технологій, форм та методів організації та проведення ПЗ у військах (силах);

- невідповідність стану фінансування гуманітарної та соціальної сфери покладеним завданням.

Ряд цих проблем можуть бути вирішені шляхом ефективно організації узгодженими за місцем і часом заходами, проведеними за єдиним задумом і планом, які на меті мають досягнення морально-психологічної переваги над протиборчою стороною, підтримку високої боєздатності, духовної та психологічної стійкості своїх військ (сил) [1; 5; 7].

Слід розуміти, що процес функціонування системи МПЗ, перш за все, спирається на нормативно-правові акти, військово-політичні установки та указівки керівництва держави, військового відомства і включає цілий спектр компонентів. До них в першу чергу необхідно віднести: політичний, духовний, законодавчий, організаційний, штатний, соціальний, інформаційний, управлінський, психологічний та ін. Узагальнено їх можна представити у вигляді підсистем - складових системи морально-психологічного забезпечення за такими підставами: за характером и сферами впливу суб'єктів морально-психологічного забезпечення на його об'єкт; за сферами, що визначають моральну, духовно-етичну основу морально-психологічного забезпечення; за сферами, що визначають психологічну основу системи морально-психологічного забезпечення (табл.1).

Процес функціонування системи МПЗ являє собою структурну цілісність, єдність функціонування її трьох підсистем: організаційно-

управлінської, соціально-духовної та психологічної. Ці підсистеми в узагальненому вигляді включають вищеназвані основні структурні елементи системи морально-психологічного забезпечення та є її своєрідним фундаментом, базовою основою [2; 5].

Таблиця 1

Підсистеми – складові МПЗ

Підстави	Компоненти	Підсистеми
1. За характером и сферами впливу суб'єктів морально-психологічного забезпечення на його об'єкт	політичний; законодавчий; науковий; інформаційний; управлінський; організаційний; штатний; кадровий та ін.	Організаційно-управлінська
2. За сферами, що визначають моральну, духовно-етичну основу морально-психологічного забезпечення	соціальний; духовний; освітній; виховний та ін.	Соціально-духовна
3. За сферами, що визначають психологічну основу системи морально-психологічного забезпечення	психолого-прогнозний; психолого-формульвальний; психологічного супроводження; психологічної допомоги та реабілітації.	Психологічна

Зазначені підсистеми певним чином пов'язані між собою, структурно організовані. Між ними існують різноманітні (внутрішньо системні) зв'язки та відносини. Вони мають різний характер координації (горизонтальні) та субординації (вертикальні). Багато зв'язків, наприклад, структурні, функціональні та ін., між психологічною і соціально-духовною підсистемами мають принципово скоординований характер, оскільки і в одній, і в іншій домінуюча роль належить індивідові, соціально-політичним відносинам. У той же час ці підсистеми знаходяться в відносинах субординації з організаційно-управлінською підсистемою. Вона має конкретне функціональне призначення - забезпечити заданий рівень морально-психологічного стану об'єкту, відповідний політичним, соціально-економічним і духовним цінностям суспільства і спрямована на формування такого рівня морально-психологічного стану особового складу, який забезпечує виконання поставлених завдань [5; 10].

Таким чином, процес функціонування системи МПЗ виражається наступним алгоритмом: С-О-Ц-Зс/Сп-Р, де С – суб'єкт впливу,

О – об'єкт впливу, Ц – ціль (мета) впливу, Зс/Сп – засоби та способи впливу, Р – результат.

Охарактеризуємо одну підсистему, – психологічне забезпечення.

1. Психологічна підсистема виступає як невід'ємна складова частина системи МПЗ. Процес її функціонування розуміється у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні охоплює комплекс заходів, що стосуються окремих об'єктів, які діють в конкретній обстановці. Він представляє собою систему заходів, спрямованих на вивчення, формування, корекцію та відновлення психологічних якостей окремих об'єктів впливу та їх соціально-психологічних характеристик. Його метою є створення у об'єкту такого психологічного ресурсу, який дозволив би своєчасно та якісно вирішувати поставлені перед ним завдання, зберігати своє життя та психічне здоров'я за будь-яких умов обстановки. В широкому значенні процес її функціонування розуміється як безперервно функціонуюча система заходів, що здійснюються на всіх рівнях управління і націлюються на побудову процесу всебічної підготовки і застосування військ (сил) з урахуванням психологічних закономірностей поведінки та дій (діяльності) об'єктів впливу.

Процес функціонування психологічної підсистеми пронизує всі сторони життєдіяльності військ (сил), який передбачає: врахування психологічних закономірностей при розробленні законодавчих та інших нормативно-правових документів; підготовку командування до урахування умов і факторів впливу на морально-психологічний стан особового складу; проведення ретельного професійно-психологічного відбору людей на військову службу, а також для виконання конкретних завдань відповідно до вимог, що пред'являються майбутньою військовою діяльністю до їх психологічних якостей; загальну психологічну підготовку об'єктів морально-психологічного забезпечення; розгортання та організацію функціонування системи психологічної реабілітації і соціально-психологічної реадаптації з урахуванням прогнозованих обсягів психотравмованих та потреби в психологічній корекції.

2. Основними завданнями психологічної підсистеми є: формування у військовослужбовців психологічної стійкості та готовності до дій в бойових умовах; навчання особового складу методам забезпечення особистої психологічної безпеки; здійснення заходів щодо зниження психогенних втрат; створення передумов для формування та підтримання високої бойової активності особового складу; адаптація військовослужбовців до бойових умов.

3. Управління психологічним забезпеченням:

- підбір сил, що залучаються до проведення заходів психологічного забезпечення;
- підготовка цих сил до практичної діяльності;

- забезпечення сил необхідними засобами здійснення психологічного забезпечення адаптаційного періоду;
- безпосередня участь у проведенні психологічного забезпечення;
- здійснення контролю за проведенням запланованих заходів;
- підведення підсумків діяльності та корекція.

По досвіду сучасних військових конфліктів, психологічне забезпечення як правило здійснюється штатними і залученими силами й засобами і спрямовується на формування в особового складу психічної стійкості, готовності до ведення бойових дій, зниження психогенних втрат, надання своєчасної психологічної допомоги і проведення заходів психологічної реабілітації. Складовими процесу функціонування психологічної підсистеми є: прогнозування психологічного змісту умов майбутньої діяльності, виявлення вимог до психофізіологічних, психологічних та соціально-психологічних якостей об'єктів; психологічний відбір об'єктів, здатних опанувати та потенційно виконати певну діяльність; розподіл об'єктів по військових колективах з урахуванням їх психологічної сумісності, професійної підготовленості; психологічна підготовка об'єктів до дій у конкретних соціально-політичних, інформаційних та інших умовах; психологічна допомога об'єктам у подоланні психотравмуючих чинників обстановки, що склалася, психологічна реабілітація індивідів, які отримали бойові психічні травми; соціально-психологічна реадаптація, без кризове повернення учасників діяльності в систему зв'язків та відносин мирного часу.

Отже, процес функціонування підсистеми ПЗ у Збройних Сил України повинен спрямовуватись на досягнення головної мети – створення та підтримання морально-психологічного стану на рівні, що забезпечує виконання поставлених перед військами (силами) завдань.

Для досягнення зазначеної мети в ЗС України доцільно створити Службу психологічного забезпечення.

Основні завдання Служби психологічного забезпечення варто означити наступні.

Здійснення професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору кандидатів на контрактну службу в ЗС України та кандидатів на навчання в навчальних закладах Міністерства оборони України з метою визначення їх психологічної готовності до навчання та служби.

Здійснення психологічного вивчення особового складу з метою визначення його психологічних характеристик та прогнозування психологічної готовності до виконання ними певних службових завдань.

Психологічна підготовка особового складу до виконання своїх функціональних обов'язків як у повсякденних, так і в екстремальних умовах.

Проведення психопрофілактичної роботи в військах (силах) з особовим складом.

Здійснення заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах.

Надання допомоги керівникам усіх рівнів з питань зміцнення дисципліни й законності в військах(силах), створення ефективної системи

Забезпечення психологічної та психофізіологічної надійності особового складу.

Психологічне консультування керівників органів управління, командирів військових частин, підрозділів, військовослужбовців та членів їх сімей.

Психологічне супроводження військової служби, упровадження досягнень сучасної психології при надання психологічної допомоги військовослужбовцям.

Розроблення та впровадження новітніх психологічних технологій в службову діяльність, у тому числі із застосуванням комп'ютерної поліграфічної техніки.

Психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах Міністерства Оборони України,

Надання психологічної допомоги особам прийнятим на військову службу за контрактом в адаптації до умов військової службової діяльності.

Упровадження тренінгових технологій формування у військовослужбовців професійно важливих психологічних якостей, психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки, уміння розв'язувати свої психологічні проблеми та управляти конфліктними ситуаціями з урахуванням особливостей несення служби та категорій військовослужбовців.

Виявлення за допомогою психологічних та соціологічних методів чинників, що сприяють виникненню соціально-психологічних проблем в службовій діяльності.

Функції служби психологічного забезпечення доцільно визначити за наступними напрямками:

організації та проведення професійної орієнтації і професійно-психологічного відбору;

здійснення психопрофілактичної роботи та психологічного супроводження військової служби;

психологічного супроводження службової діяльності;

психолого-педагогічного супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах Міністерства оборони України,

здійснення психологічної підготовки та впровадження новітніх психологічних технологій.

Виходячи з вище викладеного доцільно сформулювати такі рекомендації:

1. Оцінити стан та ефективність підсистеми психологічного забезпечення за сучасних умов розвитку ЗС України та сформулювати вимо-

ги для її подальшого удосконалення. При розробленні новітніх нормативно-правових документів, зокрема Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) врахувати особливості функціонування підсистеми психологічного забезпечення ЗС України.

2. Основні зусилля зосередити на створенні у ЗС України системи психологічного забезпечення підготовки, супроводження та відновлення боєздатності особового складу військових частин та підрозділів сил АТО шляхом створення Психологічної служби Збройних Сил України; удосконалити організаційно-штатні структури органів, які безпосередньо відповідають за організацію ПЗ. Розробити Положення про службу психологічного забезпечення, яке має визначати його як систему організаційних та психологічних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з особовим складом ЗС України. Положення має регулювати питання організації служби психологічного забезпечення, завдання, функції та основні методи здійснення зазначеного виду діяльності, повноваження психологів та порядок виконання покладених на них функцій. На посади в службу психологічного забезпечення призначати фахівців, які мають вищу психологічну освіту відповідно до затверджених кваліфікаційних вимог.

3. Підвищити вимоги до загального рівня підготовки офіцерського складу ЗС України з питань організації роботи з людьми, управління військовими колективами, володіння прийомами, формами, методами роботи з особовим складом в умовах професіоналізації армії. Уточнити державне замовлення на підготовки фахівців за спеціальністю військово-соціальне управління як для ЗС України, так і для інших сил безпеки та оборони державі.

4. Спрямувати діяльність наукових установ Міністерства оборони України на наукове та методичне супроводження вирішення проблем психологічної підготовки військ (сил).

5. Прискорити вітчизняне виробництво та оснащення військ (сил) сучасними технічними засобами психологічного забезпечення, комплексами мобільних надійних інтелектуальних аудіо-медіа засобів.

Висновки. Розглянутий процес функціонування психологічної підсистеми пронизує всі сторони життєдіяльності військ (сил), має конкретне функціональне призначення - забезпечити заданий рівень морально-психологічного стану особового складу і розуміється як безперервно функціонуюча система заходів, що здійснюються на всіх рівнях і націлюються на побудову процесу всебічної підготовки і застосування військ (сил) з урахуванням психологічних закономірностей поведінки та дій (діяльності) об'єктів впливу.

Наведені узагальнення та рекомендації дозволяють стверджувати, що ефективна організація й здійснення заходів психологічного забезпе-

чення щодо досягнення високого морально-психологічного стану й підтримки психічної стійкості особового складу, - необхідна умова високої боєздатності Збройних Сил України.

Перспективи подальшого дослідження в сфері психологічного забезпечення в Збройних Силах України слід спрямувати на з'ясування такого проблемного питання як створення ефективної системи психологічного забезпечення бойових дій частин і з'єднань в гібридних війнах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алещенко В.І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність : [навчально-методичний посібник] / Алещенко В. І.– Х. : ХВУ, 2000. – 88 с.
2. Алещенко В.І. Організація забезпечення збереження психічного здоров'я військовослужбовців / Алещенко В. І., Сафін О. Д., Потапчук Є. М.– К. : Військовий інститут КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. – 136 с.
3. Арзамаскин Ю.Н. Морально-психологическое обеспечение боевых действий частей и соединений в вооруженных конфликтах, локальных и региональных войнах/Ю.Н. Арзамаскин, А.Ф. Вакаров. – М.: Военный университет, 2004. – 220 с.
4. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ, його оцінка та підтримка на високому рівні / Варій М. Й. – Львів : ВВП ДУ «ЛП», 1996. – 311с.
5. Караяни А.Г. Прикладная военная психология / А.Г. Караяни, И.В. Сыромятников. – СПб.: Питер, 2006. – 480 с.
6. Концепція морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України (Наказ МО України від 5.05.1999 року № 142).
7. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення професійної діяльності в звичайних та екстремальних умовах / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 580 с.
8. Локальні війни та збройні конфлікти другої половини ХХ століття: історико-філософський аспект : [монографія] / Гуржій О.І., Мосов С.П., Макаров В.Д. та ін. – К. : Товариство «Знання» України, 2006. – 356 с.
9. Стасюк В.В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів / Стасюк В. В. – К. : НАОУ, 2006. – 567 с.
10. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : [підручник]. – К. : НУОУ, 2012. – 464 с.